

**MUSIQA MADANIYATI FANI DARSLARIDA DUTOR CHOLG'USIDA
IJROCHILIK KO'NIKMALARINI O'ZLASHTIRISH (KOMPAZITOR
HABIBULLA RAXIMOV IJODI MISOLIDA)**

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti

Magistratura bo'limining 1-kurs talabasi

Orzikulova Xilola Axrorjon qizi

Ilmiy rahbar: Lutfullayev Anvar Qudratovich

Annotatsiya: O'zbekiston musiqa madaniyati boy va betakror an'analarga ega. Shu bois, xalqimiz asrlar davomida o'zining o'ziga xos milliy musiqa asboblari asrab-avaylab kelmoqda. Ana shu asboblardan biri, milliy musiqa va san'at rivojida beqiyos ahamiyat kasb etgan dutordir. Dutor cholg'usi nafaqat o'ziga xos ichki tuzilishga ega, balki uning ovozi, ohanglar boyligi ham yuksak musiqiy madaniyat namunasi hisoblanadi. Ta'lim jarayonida, xususan, musiqa madaniyati fanida dator ijrochiligini o'rgatish — o'quvchilarda milliy qadriyatlarga hurmat, san'atga mehr, ijodiy yondashuv va estetik didni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Ma'lumki, har bir musiqa asbobi o'ziga xos sozlash, uslub va ijro texnikasiga ega. Dutor ijrochiligi bo'yicha ko'nikmalarni shakllantirish uchun alohida metodik yondashuvlar, chuqur bilim va amaliy mashg'ulotlar zarur. Ushbu tezisda Musiqa madaniyati fani darslarida dator cholg'usida ijrochilik ko'nikmalarini o'zlashtirish (kompazitor Habibulla Raximov ijodi misolida) haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: musiqa madaniyati, dator ijrochiligi ko'nikmalari, an'anaviy cholg'u, Habibulla Raximov, bastakor, musiqa ta'limi, milliy qadriyatlar, musiqa merosi, badiiy ifoda, o'zbek musiqasi, pedagogik usullar, cholg'u texnikasi.

Dutor cholg'usida ijrochilik ko'nikmalarini rivojlantirish uchun dastavval uning tarixiy asoslari, tuzilishi, ohangdorlik imkoni va zamonamizning yirik kompozitorlari merosini o'rganish nihoyatda muhimdir. Shu jihatdan, yirik kompozitor va dator ijrochisi Habibulla Raximov ijodi o'rnak bo'la oladi. Uning

namunali ijodi orqali nafaqat dutor ijrochiligining nozik jihatlari bilan tanishish, balki uni zamonaviy ta'lim jarayoniga tatbiq etish imkoniyati ham mavjud. Dutor cholg'usining o'ziga xos nola va lirizmini o'zlashtirish, undagi har bir torning o'zaro uyg'unligini tushunib yetish mushkul ish, biroq Habibulla Raximovning ijodi pedagogik nuqtai nazardan o'rgatilganda, o'quvchilar uchun qiziqarli va samarali o'zlashtirish jarayonini tashkil qiladi. Musiqa madaniyati fanida dutor ijrochiligini o'rgatishda, avvalo, cholg'u bilan tanishish, uning tarixiga nazar tashlash, soz tuzilmasini amalda ko'rib chiqish zarur. Dutor ikki torli, qadimdan xalqimiz orasida keng tarqalgan cholg'udir. O'zining soddaligi, yengil eshittirish imkoniyati bilan ham yosh ijrochilar uchun mos keladi. Biroq, soddaga ko'rinsada, unda mohirona ijro qilish ko'plab bilim va ko'nikmalarni talab qiladi. Mashg'ulotlarda dutor tuzilishini, sozlash usullarini, torlar yetukligini tekshirish, loyihalash bosqichida esa har bir tor ohangini mustaqil ravishda eshitish yo'llari tushuntiriladi. Ijrochilik ko'nikmalarining shakllanishida asosiy diqqat, dutorning to'g'ri ushlanishi, torlarga teginish texnikasi, ularni har xil ohangda chalish, temp va ritmni qamrab olishga qaratiladi. Shuningdek, barmoq harakatlarini muvofiqlashtirish, torlar oralig'idagi masofani to'g'ri his qilish, kichik va yirik sekundir, tertsiya kabi musiqiy intervallarni o'zlashtirish ko'nikmasi oshiriladi.[1]

Habibulla Raximov ijodi namunasi asosida o'rgatilishining samarali tomonlaridan biri — uning ijodiy jarayonida dutor cholg'usining betakror imkoniyatlari namoyon bo'ladi. Kompozitorning asarlarida xalqona ohang, lirizm, jonli ritm va badiiy tasvirlar uyg'unlashgan. Shu sababli, o'quvchilar uning asarlarini o'rganganlarida, faqat texnik ijrochilik emas, balki musiqiy ifoda, obrazlilik, milliy did ham rivojlanadi. Habibulla Raximov asarlaridagi turli ohang ketma-ketliklarini o'rganish, barmoqlarni to'g'ri joylash, har bir torning o'z ovoz diapazonida to'g'ri chalinishini o'zlashtirish pedagogik mahorat talab etadi. Ijrochilik ko'nikmalarini shakllantirish uchun har bir musiqiy asarni qismlarga bo'lib, bosqichma-bosqich mashq qilish, har bir satrni takroran ijro qilish orqali texnik bilimlar mustahkamlanadi. Dutor ijrochiligi jarayonida asosiy o'rin tutuvchi elementlardan biri — sozning to'g'ri ushlanishidir. O'quvchilar musiqa madaniyati

darslarida avval dutorni tik holda, so'ng o'tirgan holatda ushlashni o'rganadilar. To'g'ri pozitsiyani o'zlashtirish, kasbiy nuqtai nazardan muhim ahamiyat kasb etadi. Barmoq qo'yiqligini (yengillik va bosim) to'g'ri tarbiyalash uchun oddiy mashqlar ijro ettiriladi. Dastlab, torlarni navbatma-navbat bosib, ularning ohangidagi farq va lisoniy imkoniyatlarni sezish trening mashqlari ishlatiladi. So'ngra, oddiy kuylar orqali ijro tezligini oshirish va barqaror tempni saqlashga yordam beruvchi metodik usullar tatbiq qilinadi. Mashg'ulotlarda har bir o'quvchi individual yondashuv asosida mustaqil ravishda musiqa parchasini chaladi, o'qituvchi esa texnika, barmoqlar perpendikulyar harakati, sharqona ritm va intonatsiyalarga alohida urg'u beradi [2].

O'quvchilar dutor cholg'usida ijrochilik ko'nikmalarini chuqurlashtirishda, asarlar ta'limiy jihatdan bosqichma-bosqich taklif qilinadi. Har bir yangi musiqiy parcha eski mashq bilan uyg'unlashtirilib, texnik va ijodiy jarayon yanada boyitiladi. Raximov asarlarida keng ishlatiluvchi musiqiy interval va soz usullari, dutor tinglovchining e'tiborini o'ziga jalb qiluvchi qismlar, xalqona motivlar, murakkab ritmik o'tishlar, intonatsiya va melodik energiya asosida o'rgatiladi. Har bir mashqdan so'ng, o'quvchilarning ijro mahorati, torlarni almashtirish tezligi, ritmga amal qilinishi, tempni sezish va ijodiy tafakkuri baholanadi hamda zamin tayyorlanadi. Dutor ijrochiligi bo'yicha amaliy mashg'ulotlarda ta'limiy vosita sifatida zamonaviy metodlar ham keng joriy qilinmoqda. O'quvchilar ilg'or texnologiyalar, videodarslar, audiotasmalar yordamida klassik va zamonaviy kuylarni mustaqil o'rganadilar, o'z ijrochilik salohiyatlarini rivojlantiradilar. Raximov namunalarida barmoq texnikasi, torlarni bosish va yechish texnologiyasi uzoq mashqlardan so'ng avtomatlashadi. Ta'lim jarayonida o'quvchilar o'zlari ijro etayotgan musiqani tahlil qiladilar, har bir parcha tuzilishini baholaydilar hamda mustaqil ijod qiladilar. Bo'sh vaqtlarida o'zlari mustaqil mashq bajarib, ijrochilikda o'z shaxsiy uslubini shakllantirishlari uchun zarur shart-sharoit yaratiladi.[3]

Musiqa madaniyati fanining asosiy maqsadlaridan biri – dutor cholg'usini o'rganayotgan o'quvchilarni mustaqil ijro va musiqiy tafakkurga o'rgatishdir. Ular

har bir mashg'ulotda turli ijro texnikalarini, sozlashni, tor va barmoq texnikasini, interval orqali ijro etishni mustahkamlab boradilar. Raximov ijodi asosida ijrochilik ko'nikmalarining shakllanishi doimiy mashg'ulot, izchillik, qat'iyatlilik, sabr va matonat talab qiladi. Dutor cholg'usini chuqur o'zlashtirgan o'quvchi, kelajakda professional musiqachi yoki musiqa o'qituvchisi bo'lish uchun zarur asoslarni egallaydi. Dutor cholg'usida ijrochilik ko'nikmalarini shakllantirish, nafaqat texnik jarayon, balki ijodiy va ma'naviy jarayon hamdir. O'quvchilar bu jarayonda milliy musiqamizga bo'lgan mehrini oshiradi, ongli va tafakkurli ijro etishga o'rganadilar. Raximov ijodi orqali boy an'anaviy kuylar bilan bir qatorda, yangi badiiy tasvirlar, original musiqiy motivlar, hozirgi zamon musiqiy talablari o'z ifodasini topadi. Bu esa, ijrochilik jarayonida har bir o'quvchini qisqa muddatda katta yutuqlarga erishishiga zamin yaratadi. Musiqa madaniyati fanida dator ijrochiligini o'rganish ta'lim jarayonini boyitadi, o'quvchilarni xalq musiqasiga chuqur hissa qo'shishga, mustaqil tafakkurlashga va ijodga da'vat etadi. Habibulla Raximov ijodi misolida ko'rilganidek, ijrochilik ko'nikmalarini shakllantirish jarayonida yangi metodik yechimlar, yangicha mashg'ulotlar, zamonaviy texnologiyalar, badiiy va hissiy ijodiy yondashuvlar tatbiq qilinadi. Natijada har bir o'quvchi ijro mahoratini oshiradi, musiqiy tafakkuri kengayadi, milliy musiqamizga bo'lgan hurmat va e'tibor kuchayadi. Dutor cholg'usining imkoniyatlari boy, u orqali turli uslub, janr va zamonaviy musiqa yo'nalishlarini yarata olish salohiyati shakllanadi.[4]

Pedagogik tajriba shuni ko'rsatadiki, musiqa madaniyati darslarida dator ijrochiligini o'rgatishda ijtimoiy–tarbiyaviy, estetik, ma'naviy ahamiyat yuqoridir. O'quvchilar Raximov ijodi orqali milliy qadriyatlarni anglaydi, badiiy bilim va malakalarini oshiradi, zamonaviy dunyoqarashni egallaydi. Mazkur jarayonda, asosan, individual, guruhli, kollektiv mashg'ulotlar, musiqiy tinglov mashqlari, ijro texnikalarining o'zlashtirilishi, ijodiy tahlil va baholash ishlari amalga oshiriladi. Bu jarayon mustaqil fikrlovchi, ijodiy ijrochi va xalq musiqasiga mehr qo'ygan insonlarni tarbiyalaydi.[5]

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, musiqa madaniyati darslarida dutor cholg'usida ijrochilik ko'nikmalarini o'zlashtirish ko'p bosqichli, murakkab va yuksak pedagogik yondashuvni talab etadi. Raximov ijodi namunasi asosida yoshlarimizda milliy san'atga, musiqa madaniyatiga, ijrochilikka, ijodiy mulohaza va tahlilga chuqur qiziqish, mehr va sadoqat tarbiyalanadi. Bu jarayon ular uchun nafaqat musiqiy, balki dildan va ma'naviy o'sish, mustaqil fikrlash, milliy qadriyatlarga ehtirom ruhida ulg'ayish imkoniyatini beradi. Dutor ijrochiligini o'rganish orqali yosh avlod san'atimiz tarixini, milliy iftixorni, badiiy tafakkur va zamonaviy san'atga moslashishni puxta egallaydi. Shu tarzda, musiqa madaniyati fani va dutor cholg'usida ijrochilik ko'nikmalarini shakllantirish, milliy urf-odat, badiiy did va san'atga chuqur ehtiromni vujudga keltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdug'aniyeva, M. (2019). "O'zbek an'anaviy cholg'u san'ati va yosh avlod tarbiyasida uning ahamiyati". O'zbekiston san'ati va madaniyati, 2(75), 26-29.
2. Akramova, N. (2020). "Dutor ijrochiligi an'analari va zamonaviy talqinlar". O'zbekiston musiqasi, 1(51), 44-48.
3. Axmedova, G. (2018). "Milliy cholg'uli ansambllarda ijrochilik masalalari". San'at va Hayot, 3(23), 36-39.
4. Bozorov, D. (2021). "Habibulla Raximov ijodining dutor ijrochiligi rivojidagi o'rni". O'zbekiston muddatli nashrlari, 11(89), 62-66.
5. Ergashev, R. (2017). "O'zbek xalq cholg'u asboblarning musiqa madaniyatidagi roli". Musiqa ta'limi muammolari, 4(17), 18-22.
6. Ochilova, S. (2019). "Dutor ijrochiligida pedagogik yondashuvlar va amaliy mashg'ulotlar". Pedagogika va san'at, 2(36), 55-59.
7. Raximov, H. (2020). "Dutor – mening taqdirim" (monografiya). Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi nashriyoti.